

Tamusné Molnár Viktória: Mitrovics Gyula esztétikai írásai

Mitrovics Gyula (1871 - 1965) a debreceni egyetem első pedagógia-professzora 1871-ben született Sárospatakon. Id. Mitrovics Gyula, a református lelkész édesapa, pataki teológiai tanár, nagy hatású egyházi író volt. Írásait halála után fia jelentette meg Debrecenben. Az ifjabb Mitrovics budapesti, bécsi és berlini egyetemi tanulmányait követően a sárospataki gimnázium tanára lett 1893-ban. Ekkor szerzett bölcsészdoktori címet *A valóságosságáról* című esztétikai tanulmányával.¹ Mitrovics "örök (egyben első és legnagyobb) szerelme" a művészettörténet volt, ebből bontakozott ki esztétikai érdeklődése, majd pszichológiai olvasottsága, amely hidat képezett a pedagógiához az érzelmi nevelés hangsúlyozása által. A 19. sz. utolsó és a 20. sz. első éveiben egy kiváló művészettörténész-generáció indult el a kortársak között úgy, mint Láng Nándor, Láng Margit stb.

Mitrovics később más irányba tért, más területeken publikált, de szíve mélyén mindvégig hű maradt „első szerelméhez”, ezt a 30-as években publikált képzőművészeti tárgyú írásai elégségesen bizonyítják. Más művészettörténészek (az előbb említett Láng Nándor és Láng Margit) jobban ki tudtak bontakozni a saját területükön, mert nem kényszerültek olyan "váltásokra", mint Mitrovics, akinek kicsit szét is forgácsolódott az energiája a többféle (általa művelt) terület között.

Tanári működését tehát egykori iskolájában, Sárospatakon kezdte meg. Ebből az időszakból való „*Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése*” című írása. Alapvető problémaként veti fel a következőt: „A képzőművészetnek nálunk máig sincs közönsége, a melynek anyagi támogatására számíthatna; ma is csak kevesektől dédelgetett üvegházi növény. Nagy hal csak nagy vízben élhet, a mi árva halacskáknak pedig még aquariuma is nagyon szegényes.” Így folytatja: „Közönséget kell tehát első sorban teremteni. És épen ennek a közelebbi céljának az érdekében az iskolát kell leginkább kihasználni. Pedig a művészeti érdekeket, sőt, legyünk őszinték, bár szigorúak, magát a szépet talán itt hanyagolták el leginkább.”² Az iskolai tárgyak közül a történelmet tartja legalkalmasabbnak a művészetek közvetítésére, bár hiányolja bármiféle művészeti gyűjtemény meglétét, továbbá a tanárjelöltek felkészítéséből a művészettörténet tantárgyat. Az esztétikai jellegű történelmi gyűjteményeket

¹Vincze Tamás (2004): Mitrovics Gyula. In: Brezsnaynszky László, Fenyő Imre (szerk.) A Debreceni Iskola. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék. Db., 26. p.

²Mitrovics Gyula (1899): Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. XXXII.évf. (1898-99.) 139.

az iskolán kívüli környezetben sem találja, ezért legfőbb kérdés számára, hogy vajon a középiskola teljesítheti-e a művészeti közönség kinevelését. Ehhez „a művészettörténetnek, mint külön tantárgynak a középiskolák tantervéből nem szabad hiányoznia. De nem szabad hiányoznia az esztétikának sem, ha azt akarjuk, hogy az ifjú lelkében a szép cultusa mindig helyet találhasson. Ezt kívánja a nemzeti művészet jövője, ezt művelődésünk mai iránya.” A jövőt illetően azonban nem túl optimista: „Jól tudom, hogy ez a vágyunk utópia, mely nagyon sokára vagy talán sohasem megy teljesebbé.”³A cikk utolsó bekezdésében sürgeti a történelem és irodalom tárgyak művészettörténeti tartalmának bevezetését, illetve iskolai múzeumok szervezését, továbbá a tanárképzés ismeretanyagának a történelem és irodalom szakoknál a művészeti ismeretekkel való bővítését. Ennek feltétele viszont, hogy „a művészettörténetnek és esztétikának mindkét egyetemen mielőbb legyen rendes tanára.”⁴Lejegyzett gondolatait így zárja: „A ministerium a rendelkezésére álló eszközöket kihasználhatja arra, hogy ezeka férfiak, ha arra valók, az erre alkalmas munkatérhez hozzájuthassanak s a magyar ifjúság művészi és esztétikai érzékének fejlesztésével egyengessék az utat a magyar nemzeti művészet diadalára.”⁵

E művészeti nevelés kérdését tárgyaló cikk üzenete, tartalma jól beilleszthető a kortárs oktatáspolitikai törekvéseinek sorába. Ebben a tanévben (1898/99.) nem kevesebb, mint 28 azonos tartalmú írás látott napvilágot, többek között Alexander Bernáttól, Solymossy Sándortól és más neves pedagógusoktól, olykor azonos címmel is. Alexander Bernát már 1898. dec. 29-én, az Országos Középiskolai Tanáregyesület gyűlésén lándzsát tört emellett, hogy a művészeti oktatás nem lehet külön tantárgy. 1899. febr. 27-én nem kisebb tanáregyéniség, mint Péterfy Jenő tartott előadást erről a kérdéstről iskolájában egy főigazgatói látogatás kapcsán.

Tulajdonképpen a téma előzménye gazdasági természetű volt. A 19. század végére ugyanis túltermelés állt be festményekben, szobrokban és általában műtárgyakban, ezeknek azonban nem volt vásárlóközönsége. Megszületett a diagnózis: hiányzik a polgárságból a művészeti érzék, a tanárok (a középiskolai oktatás) feladata lesz, hogy kifejlesszék az ifjúságban a művészet iránti érdeklődést, érzékenységet. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben figyelmeztette erre a középiskolákat (Pesti Napló, 1898. okt. 20.), s a miniszteri

³ i.m. 140. p.

⁴ u.o. 141.

⁵ u.a.

rendeletéhez csatlakozott több intézmény is, a főváros pl. elrendelte az általa fenntartott iskolák körében, hogy a jövőben gyakrabban látogassák tanulóikkal a múzeumokat, tárlatokat.⁶

1904-től öt éven át a Miskolci Református Felsőbb Leányiskola igazgatója, majd a Debreceni Református Kollégiumban kapott tanári állást 1909-ben. *Az esztétikai tetszés alapproblémája* című Mitrovics-tanulmány több „felvonásban” jelent meg: I-II., V-VI. fejezetei az 1910. évi *Athenaeum* 3-4., IV. fejezete a Budapesti Szemle 1812. évi februári, III. fejezete pedig az *Uránia* 1910. évi 6-8. számában. A szerző megállapítása szerint „az esztétika tudatos, rendszeres és tudományos műveléséhez és megalapításához a helyes szempontokat *Kant* találta meg, voltaképpen a dolgok magánvalójáról szóló tételével. [...] világossá tette, hogy a szépet is az egyéni tudat szempontjából, és pedig kiválóan mint az emberi lélek tevékenységét, kell felfognunk. Ezért annak forrásait is az emberi lélekben kell keresnünk.”⁷ *Wundt* a másik nagy német filozófus, kinek nézetei szintén visszaköszönnek e lapokról: „Nincs itt helye azt fejtegetnünk, hogy az érzéki érzetek és az azt követő érzéki érzelmek mennyire, mily mértékben alkotják a szépérzelmek alapelemeit. Elég utalnunk *Wundt*nak a nézetére, ki a szépérzelmek egészének is ezeket az elemi érzelmeket tekinti alapjául, s az esztétika legfontosabb feladatául éppen ezeknek a kutatását és összefüggésük elemzését tartja.”⁸

Mitrovics nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az esztétika alkalmazott pszichológia: „...az esztétikai vizsgálódások tárgya nem az esztétikai objectum, hanem azok a lelki mozgalmak, a melyek az esztétikai objectumból kiinduló ingerek alapján bennünk keletkeznek és lefolynak. Így tehát az esztétika semmi nem egyéb, mint alkalmazott pszichológia.” Nem egyszerű megfeleltetésről van azonban szó, hanem különbséget is tesz közöttük: „...A két tudomány között a különbség csak az, hogy míg a lélektudomány figyelme az összes lelki-mozgalmakra kiterjed, a széptudomány kizárólag csak az esztétikus lelki mozgalmakkal foglalkozik.” A megkülönböztetés után azonban újra általánosít: „...Ezért az esztétikai lelki-mozgalmakra is nagyban és egészben az egységes emberi lélek általános törvényei az irányadók.”⁹

További fejtegetéseiben kitér arra, hogy az esztétikai vizsgálatok alapvető problémája a tetszés-nem tetszés viszonya, s mint ilyen éppúgy pszichológiai kérdés is, hiszen láttuk, az esztétika szerinte pszichológia: „...E szerint alakult át a korábbi esztétikai kutatások

⁶ Zimándi P. István (1972): Péterfy Jenő és kora. Akadémiai Kiadó, Bp. 432. p.

⁷ Mitrovics Gyula (1910): Az esztétikai tetszés alapproblémája. *Athenaeum*. (1910) 3-4. sz.

⁸ u.o. 10.-11. p.

⁹ u.o. 86. p.

főkérdése: „mi a szép?”, a modern lélektudományi esztetikának főproblémájával így: „mi tetszik?”- így elemzi a kérdésfeltevést, majd később folytatja: „...A tetszés és a nemtetszés kérdése e szerint az esztetikai vizsgálódásoknak vezető, alapvető problémája. A széptudományban minden azon fordul meg, mi tetszik és hogyan tetszik. A tetszés kérdése azonban épp oly mértékben pszichológiai kérdés is egyúttal, mint a hogy az esztetika maga is pszichológia.” A tetszés kérdését aztán a pszichológiai mellett biológiai szempontból is elemzi, s megállapításainak ellentmondását így oldja fel: „...Az érzést tehát nem mint biológiai, hanem mint pszichikai jelenséget kell szemügyre vennünk. Ebben az esetben a tetszés feltételei sem biológiaiak, hanem pszichikaiak lesznek. Így a biológiai felfogás ellentmondásait a pszichológiában sikerül eloszlatni.”¹⁰

A későbbiekben egyensúlyba hozza a biológiai és pszichológiai szempontok melletti érvelését, s eljut a művészetek keletkezésének magyarázatához: „...Lelkimozgalmaink természetes irányának a kifejező mozgások felelnek meg, ellenben, ha a kifejező mozgások eredeti jellegét erőlködés, vagy tettetés zavarja, alkalmatlan részvét és bosszúság fogja el lelkünket, mert nem azt kapjuk, a mit várunk és mert a részvét sem illik bele ekkor, lelkimozgásunknak abba az irányába, a melyben megindult.” A tetszés-nem tetszés kérdésének megfejtését pedig az alábbi záró mondatában adja meg: „...tetszik, a mi tudatunk meglévő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.”¹¹

Erről a műről Szelényi Ödön¹²adott közre recenziót¹³a megjelenés után. Mint írja: „Sok finom megjegyzése van Mitrovicsnak a „beleérzés” elméletére és a művészetek keletkezésére vonatkozólag is. Ez utóbbiak alapját a kifejező mozgásokban találja. Főkérdésének megoldása ez: 'a tetszés a mi tudatunk meglévő elemei közt könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.’¹⁴Nem mindenben osztja azonban véleményét, ezt le is jegyezte: „Mitrovics érdekes önálló gondolkozásra és nagy tanulmányra való fejtegetéseire hozzájárulhatunk anélkül, hogy pszichológiai álláspontját is mindenben osztanunk kellene. Nézetünk szerint ugyanis nem lehet az esztétikát egyszerűen alkalmazott lélektannak

¹⁰ u.o. 87.

¹¹ u.o. 88.

¹² Az a Szelényi, akivel Mitrovics egyszerre pályázott a pedagógia professzori álláshelyre, és nem Szelényi nyerte el azt nyilvánvaló egyházpolitikai okokból, továbbá az a Szelényi, akinek nevéhez fűződik a Protestáns Tanügyi Szemle létrehozása és szerkesztése is 1927-31 között.

¹³ Szelényi Ödön (1913): Mitrovics Gyula: Az esztétikai tetszés alapproblémája. Könyvismertetés. In: Protestáns Szemle. XXV. évf. I-X. füzet. 521-522. p.

¹⁴ i.m. 521. p.

minősíteni, [...], mert az esztétika lényegét véve épp úgy mint az etika vagy logika, nem a való, hanem a „kellő” világra vonatkozik, tehát értéktudomány.”¹⁵

Az első világháború évei alatt a debreceni kollégium könyvtárának igazgatója volt. Eközben az egyetem magántanára lett 1917-ben, a pedagógia tanszék élére pedig 1918-ban nevezték ki. A frissen kinevezett pedagógiaprofesszor egyetemi tanársága első évtizedében publikált a legtöbbet (1918-1928), csak éppen nem neveléstudományi tanulmányokat, hanem esztétikatörténeti írásokat.

Egyik legjelentősebb összefoglaló munkája ebben a témában *A magyar esztétikai irodalom története* (1928), amelyben a különböző nemzetek bölcséleti és széptani irányzatainak lelki kölcsönhatásaiból vezeti le a magyar esztétikai gondolkodás fejlődését. A mű a magyar esztétikai irodalom kezdeteitől annak részletes történetén át vezeti el az olvasót a húszas évek esztétikai törekvéseiig. Jellemzést ad saját, ún. pszichológiai irányáról is, sőt művészet és erkölcs viszonyát is taglalja. A művészetfilozófiával foglalkozó szakemberek említése sem marad el az alapvetően művészettörténeti beállítottságú Mitrovicsától. Még *Böhm és iskolája*¹⁶ esztétikájáról is ír.¹⁷ Gulyás József recenziójában¹⁸ így méltatja Mitrovicsot: „Avatott tollú szerző nagy szorgalommal, lelkiismeretes buzgósággal végzett hézagpótló munkája e vaskos kötet. Sok részletének megírásához, egyes, ma már talán névszerint sem ismert írók esztétikai vizsgálódásainak ismertetéséhez fel kellett kutatni régi, poros folyóiratokat, cikkeiket ki kellett onnan ásni s őket újra értékelve bele állítani a magyar esztétikai irodalom történetének folytonosságába. Nem járt ugyan töretlen uton az illusztris szerző. Az, aki emlékének van e kötet szentelve, Jánosi Béla, már több író történetét feldolgozta. [...]”¹⁹ Ezután fejezetenként végigvezeti olvasóit a mű tartalmán, felsorolja a könyvben említett jelentős esztétákat, majd az alábbi mondattal zárja e nagyszerű munka ismertetését: „Hisszük, hogy nálunk hivatottabbak még jobban fogják méltányolni.”²⁰

Mitrovics a Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztályának 1933. november 12-i alakuló ülésén *Esztétika és esztétikai evolúció* címmel tartott felolvasást. Ebben a műértő közönség ízlésének neveléséről, fejlesztéséről értekezett. Nem a művészképzés, a művészi

¹⁵ u.o. 522. p.

¹⁶ Ehhez az iskolához tartozott kollégája, id. Tankó Béla filozófia professzor (1876-1946), akinek szintén fontos területet foglalt el életművében az esztétikai nevelés.

¹⁷ Vincze Tamás (2007/b): Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In: Brezsnánszky László (szerk.) A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat, Bp., 129. p.

¹⁸ Gulyás József (1928): Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Könyvismertetés. Protestáns Tanügyi Szemle 1928/1. sz. 355-357. p.

¹⁹ i.m. 355. p.

²⁰ u.o. 357.

nevelés feladata érdekelte e művében, hanem sokkal inkább az, hogy „...mik a műértő közönség esztétikai kultúrájának a fejlődési föltételei és megnyilatkozása?”²¹

Szerinte a közönséget éppúgy nevelni kell a műélvezetre, mint az előadókat vagy alkotókat a művészi teljesítményre: „...nagy művészet csak műértő közönség körében virágozhatik fel, kétségtelen, hogy egészséges művészetnek nélkülözhetetlen föltétele a közönség egészséges és virágzó esztétikai kultúrája. [...] ...a közönségnek is megfelelő nevelésére és irányítására kell törekednie; tehát arra, hogy a közönség ne közömbös szemlélője legyen a művészi termelésnek, hanem megértő és cselekvő segítőtársa.” Ennek lehetőségei szerinte három csoportba sorolhatók: „...Az első a művészi megnyilvánulások lehetőségének a biztosítása és az irodalmi termelés támogatása. A második [...] az illetékes közvélemény megnyilatkozása a művészi és költői alkotással szemben. A harmadik a [...] problémáknak tudományos megvilágítása. Fejlett kultúrélet mellett mindhárom egyaránt nélkülözhetetlen föltétele az esztétikai evolúciónak.” Arról is szólt, hogy ebben a fejlődési folyamatban milyen szerepe és lehetősége van a műbírálóknak. „Az elfogulatlan és magas szempontoktól vezetett műbíráló a legjobb nevelője a közönségnek. [...] Ámde alapos kritikai tevékenység aligha képzelhető el másként, mint előzetes tudományos megállapítások alapján.” Mint írja, ahogyan a közönség nevelésében megoszlik a művészet és a kritikusok hatása, úgy kell szerepet vállalnia a művészeti hatásnak a tudományos vizsgálatok mellett a kritikai tevékenység kifejlesztésében.²²

Mitrovics szerint „a kritika közvetítő művész és közönség között. Fejlett ízlés és fokozatos érzékenység közös tulajdona hivatott kritikusnak és művésznek. Ha ehhez fegyelmezett elme és tanultság járul, értelmezésével megkönnyíti a művészet útját a közönség lelkéhez; képesíti annak a befogadására és elmélyülő megértésére. [...] Nem abban látom tehát a kritika hivatását..., hogy kioktassa a művészt, hanem a közönség lelkének a kiművelésében és ízlésének a fejlesztésében. [...] Mindez mutatja, hogy súlyos felelősség terheli a kritikát, amely mintegy a kor esztétikai lelkiismerete. Éppen azért nem nélkülözheti az esztétikának, valamint az irodalom- és műelméletnek a biztos és becsületes alapvetését.”²³ Mitrovics már ebben a programbeszédben felveti az *Esztétikai Füzetek* és egy kritikai szemle kiadásának a tervét. 1934-ben el is indult az Esztétikai Füzetek című

²¹ Ezt a közönségnevelési eszméjét ld. „Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése” c. művében.

²² Vö: Mitrovics (1933): *Esztétika és esztétikai evolúció*. Bp. 16. p.

²³ A kritika hivatása - híradás Mitrovics elnöki megnyitójáról, amit az Esztétikai Társaság egyik felolvasóülésén tartott. Ld. Chroniqueur („Kronikás”): *A kritika hivatása. Képzőművészet*. 9. évf. (1935) 253-254. p.

periodikum, amely elsősorban a szakosztályban elhangzott előadások írásos változatának biztosított megjelenést.

Dénes Tibor *Esztétika és műszeretet* című titkári jelentésében ad számot az Esztétikai Szakosztály 1935. évi működéséről. Ebben olvashatjuk, hogy „a műszeretet a művészetben megnyilvánuló szépnek totalitásra törekvő és legáltalánosabb értékelése. Annak a szerény társaságnak, mely céljául a magyar esztétika művelését tűzte ki, mindenekelőtt való kötelezettsége, hogy a szép magyar tudatával mintegy párhuzamosan dolgozza ki a tudományos érvényű műszeretetet. Az egész koncepció vezérmotívumait Szakosztályunk elnöke, Mitrovics Gyula foglalta egybe Esztétika és kritika címen[...] Nincs kétség afelett, hogy alig-alig lesz kritikus e korból, kinek ítélkezését a történelem nyugodt lelkiismerettel el tudja majd fogadni.”²⁴A cikk további soraiból megtudjuk, hogy a Szakosztály úgy döntött, hogy kiválik a Képzőművészet című folyóirat szerkesztőségéből, mert „valamely esztétikai társaság [...] minden eredményével és történelmi készségével segítse a kritikát, de maga ne kritizáljon.”²⁵Ezzel szinte egy időben indítja útnak új folyóiratát, az Esztétikai Szemlé, mellyel „hangot kér szellemi, közelebről művészi életünkben.”²⁶Egy őszinte ars poetica megfogalmazásával zárja a szerző beszámolóját, amely a társaság küldetését fogalmazza meg: „Ez a szerény társaság érzi, hogy hivatása van a magyar szellemi életben s hogy e hivatás betöltéséhez kellően felkészüljön, a következő esztendőben a magyar esztétika filozófiai megalapozottságához folyamodik.”²⁷

1935-ben tehát újtára indult Mitrovics főszerkesztősége alatt az *Esztétikai Szemle*. Ebben már a szakosztályban elhangzott felolvasások szövege mellett más tanulmányok is helyet kaptak, és súlyt fektettek a külföldi és hazai szakmunkák ismertetésére is. Mitrovics így adta hírül olvasóinak az újonnan induló sajtóorgánumot: „A Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztálya a felolvasó ülésein tartott előadásokat Esztétikai Füzetek címmel bocsátotta közre. Az Esztétikai Füzetek más közleményeket nem tartalmaztak. Szakosztályunk eddigi működése alatt azonban meggyőződünk arról, hogy az esztétikai irodalomnak nálunk nagy számmal vannak érdekes munkásai, akik az egész tudománykörre kiterjedő folyóirat ellátásáról képesek gondoskodni. Azért határoztuk el az ESZTÉTIKAI SZEMLE megindítását, melynek első füzetét most nyújtjuk át olvasóinknak. A Szemle is tartalmazni fogja a szakosztályi üléseken elhangzott felolvasásokat, ezen fölül azonban

²⁴ Dénes Tibor (1935): *Esztétika és műszeretet*. *Esztétikai Szemle*. I. évf. 1. sz. 41-43.

²⁵ u.o. 44.

²⁶ u.a.

²⁷ u.a.

szívesen közlünk más tanulmányokat is. Külön ismertetésekben fogunk megemlékezni a külföldi irodalom és a hazai esztétikai törekvések nevezetesebb mozzanatairól. Rendszeresen adunk könyvismertetéseket. A borítékon a szükségnek megfelelően a Szakosztály működéséről szóló közleményeket adunk és esetleg más, működésünk körébe tartozó híreket is. Az Esztétikai Füzetek változott formában azonban a jövőre is megmaradnak, amennyiben oda soroljuk be az ESZTÉTIKAI SZEMLE-ből készült különlenyomatokat. Az ESZTÉTIKAI SZEMLE évenként négyszer 3-3 ív terjedelemben, március, június, szeptember és december hó végén jelenik meg...”²⁸

Mitrovics a szakosztály elnöki megnyitóinak alkalmait arra is felhasználta, hogy az egyes művészeti ágak esztétikai funkcióit kiemelve, analizálja, s közrebocsássa az Esztétikai Füzetek hasábjain. Úgy érezte, hogy „Az új idők új szempontokat vetettek föl a mult értékeivel..., és új követelményekkel állítottak elő az új műalkotásokkal szemben. [...] Az új szempontok azonban nem egységesek; ellentmondók és nem is látszanak mindig tudományos szempontból eléggé megalapozottnak. Ezért szükséges azoknak egységes tudományos szempontokkal és módszerekkel való átvizsgálása. Ezt akarjuk mi most minden elfogultság és irányzatosság nélkül megkísérelni idei előadássorozatunkban. Különösen fontos ez – és gondolom közérdekű is – a képzőművészetek körül...” – így kezdi az 1935. február 19-i ülésen a *képzőművészetek* elemzését, s ezt a szakmai fórumot ragadta meg arra a célra, hogy az általa igen nagyra tartott Lyka Károly művészettörténészt felkérje előadásának megtartására. Miközben megszólította az előadót olyan fontos kijelentéseket tett, amiből tisztán kirajzolódnak konkrét elképzelései a fiatal generáció esztétikai „nevelődéséről”:

„Mélyen tisztelt professzor úr!

A Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztályának felolvasóasztala körül korunknak jobbára a fiatalabb, sőt legfiatalabb generációja szokott összegyűlni; azok, akiknek a lelkében a nagymultú, de újabban hanyatlásnak indult magyar tudományos esztétikai és kritikai irodalom művelésére, valamint általában az esztétikai kultúra és az egészséges kritikai szellem ápolására hívó szózat csendült meg a kötelességek fokozottabb teljesítésére. Ez a generáció azonban jól tudja, hogy egészséges kultúra csak az eddig elért kultúrértékek gyümölcsöztetésével tartható fenn. Azért üdvözljük mély tisztelettel felolvasóasztalunknál

²⁸ Mitrovics Gyula (1935): Beköszöntő. Esztétikai Szemle. I. évf. 1. sz. 1-2. p.

professzor urat, kinek tanításaiban és könyveiben olyan gazdagon halmozódnak fel újabb esztétikai kultúránk értékei és amelyektől egész művész-és műértőgenerációk nyerték indításukat.”²⁹Világos tehát, hogy a jelen nemzedék művészei és műbírálói kritikai szemléletének alakulására és fejlesztésére nézve elengedhetetlennek tartja a múlt értékeinek beemelését, s azok továbbgondolását. Egy hónappal később az *építészet* került terítékre. Itt is egyértelmű Mitrovics „pszichológiai megalapozottságú pedagógusi és esztéta vénája”, képtelen a lélektan elveitől és módszereitől elvonatkoztatni. Minden tudományos fogalom háttérben ennek törvényszerűségeit látja.³⁰

Az 1935. április 30-i szakosztályülést a zeneesztétika kérdésének szentelték. Az elnök így érvelt: „A zene-problémának – véleményem szerint – uralkodó szerepet kell juttatnunk az esztétikai kérdések rendszerében; és pedig azért, mert a zene foglalja magában leghiánytalanabban azokat a jellegzetességeket, amelyek a művészeteket az emberi lélek egyéb életnyilvánulásaitól megkülönböztetik.”³¹Szavaiból kiviláglik, hogy esztétikai rendszerében kitüntetett helyet kapott a zene. „Csak egy pár szót ennek igazolására. [...] De tudja-e más művészet olyan teljességében és olyan közvetlenül juttatni kifejezésre az érzelmet és hangulat változásait, mint a zene? [...] Egyesegyedül a zene az, amely erre a célra az érzelmkifejezés közvetlen eszközét és semmi mást, a hangot, használja fel. Ezért lehetne a zenét abszolút művészetnek nevezni.”³²

Tartalom és forma viszonyának elemzése is nyomon követhető a zeneesztétikai fejtegetésekben, hogy évekkel később olyan teljes és logikus elméletté álljon össze, mint *Az esztétika fogalma és főbb problémái* című könyvében.³³„A művészi kifejezést az emberi szellem minden más kifejezőmódjától kifejezésnek és a kifejezés tárgyának, a tartalomnak és az alaknak teljes egysége különbözteti meg. A többi művészetek története ennek a két elemnek a változatos egyensúlyú küzdelmét mutatja. Ám a zenében e kettő válhatatlanul egyesül, annyira, hogyha a zenei kifejezés tartalmát és tárgyi elemeit szét akarja választani vagy ki akarja emelni a kritikai elemzés, rendszerint szellemi életünk egyéb területeiről veszi kölcsön a fogalmakat és kifejezéseket. [...] A zene nem fejezhet ki világnézetet, egyáltalán gondolatokat; csak a világnézet és eme gondolatok által ébresztett hangulatokat, érzelmi

²⁹ Mitrovics Gyula (1935) elnöki megnyitója. Esztétikai Füzetek. II. évf. 4. sz. április. 35-36. p.

³⁰ Ld. később az esztétika fogalmának boncolgatásakor.

³¹ Mitrovics Gyula (1935): u.o.

³² u.a.

³³ Elemzését ld. 10-12. o.

hullámzást; kozmikus és transcendens érzéseket, érzelmi világunk rezonálásait a transcendens és kozmikus világ által nyújtott intellektuális élményekre.

A művészi alkotás és az esztétikai érzelem lényegében formaélmény, melyet viszonyoszerű vonatkozások teremtenek. Hol találhatjuk föl ezt is legteljesebben, nem a zenében-é? [...] Ime a legbensőbb egybeolvadás tartalom és alak között is! Ime a zene, mint a legteljesebb formaművészet és ezért is a legteljesebb művészet! Csakhogy azért mégis áll erre is az egyetemes művészeti elv: tartalom és alak, kifejezés és mondanivalók egyensúlya. (És ebben nagy, a legnagyobbak közül való a mi Lisztünk.) – Szegényes dallamvezetéssel tartalmatlan, üres a zene. Ezért mondhatjuk abszolút művészetnek a zenét. És mégis, vagy talán éppen ezért, csak önmagából lehet magyarázni. Egy, a zenéből kiinduló esztétikai vizsgálat igen sok igazsággal gazdagíthatja az általános esztétika tudományos rendszerét; de esztétikai elméleteket nem lehet erőszakolni a zenére, mint ahogy esztétikai elvek iskolás alkalmazásaival a képzőművészetek fejlődését sem lehet erőszakolni.”³⁴Azt hiszem, világossá válik előttünk e részleteket olvasva Mitrovics megbocsátható elfogultsága a művészetek, azon belül is a zene iránt. Talán még arra is következtetni tudunk, hogy egyik kedvenc zeneszerzője Liszt Ferenc lehetett, ami szintén csak azt bizonyítja, hogy kiváló ízlése volt!

Az esztétika fogalma és főbb problémái (1939) című művének elején kifejti, hogy mennyire fontosnak tartja a „művészetek bölcselete” és az „esztétika” fogalmának a szétválasztását: „...eme rokon tudományok körében egy bizonyos fölfelé emelkedő hierarchikus rendről van szó, mely elsősorban az egyes műalkotások és műfajok értelmezésére és értékelésére támaszkodva a műelméleten át az esztétikában, vagy más felfogás szerint a művészetek bölcseletében tetéződik. Az esztétika körének azonban sokkal tágabbnak kell lennie, mint a művészetek bölcseletéé.”³⁵Egy bekezdéssel lejjebb *Böhm „Axiológiájá”*-ra támaszkodva definiálja az esztétika fogalmát: „...tehát az egyetemes elveknek, az egybefoglaló vizsgálata az esztétikának a feladata, különös törekvéssel arra, hogy emberi tudásunk egyetemes fogalomrendszerébe is beleillesszük annak eredményeit.” (uo.) Az esztétika tárgyát „az ember lelki élményeinek körében megvalósuló szép”-ként jelöli meg.³⁶

A szépség fogalmának elemzése körüli nehézségek klasszikus példaként *Wundt* a mondat, illetve az ítélet keletkezéséről szóló elméletét említi, mely szerint az ítéletalkotás

³⁴ Mitrovics Gyula (1935): u.o.

³⁵ Mitrovics Gyula (1939): *Az esztétika fogalma és főbb problémái*. Egyetemi Ny., Bp., 4. p.

³⁶ u.o. 5. p.

analitikus tevékenység, míg mások ennek szintetikus voltát hangsúlyozzák.³⁷Végül megállapítja, hogy „a természeti szép a természeti jelenségeknek lelkünkkel egybevágó eleme [...], tehát saját emberi szemlélésformáink szerint csoportosítjuk a természet alkotásait [...] A festő sem tesz mást [...] amint *Böhm* mondja: 'a világot saját tartalmából és saját formáiban alkotja meg.' [...] Ez mutatja leginkább, hogy az ember esztétikai élményei során voltaképpen önmagát keresi még a természetben is és így még inkább önmagát juttatja kifejezésre művészetében.”³⁸

*Höfding*³⁹ etikájának nyomait fedezzük fel az alábbi sorokban: „A magasabbrendű kultúra azonban akkor kezdődik [...], amikor az ember már időt szakíthat s nyugalmat is teremthet ahhoz, hogy az életküzdelmeken túl és azoktól függetlenül is kiélhesse erőit.” Mitrovics szerint ez nyilvánul meg a (fentebb már említett) természeti szépségek hatásában, de: „Az ember alkotni akar; igen, sőt azokban utána is teremteni a természet alkotásait. [...] Át-és újrateremti a saját lelki alkatának megfelelően.” Arisztotelészre támaszkodva „nem a nyers utánzás, hanem sokkal inkább az utánateremtés, vagy egyszerűen a teremtés, az alkotás a művészetek lényege...”⁴⁰Itt következik talán legtisztábban fő mondanivalója: „...művészi alkotásában éli ki az ember leghiánytalanabbul önmagát. [...] Az tehát, amit kifejez művészetében, a tiszta emberi.⁴¹[...] Ennek lényege magasabbrendű szellemisége.”⁴²E gondolatmenettel jut el Mitrovics az esztétikai érték kritériumához, mely maga az emberi szellem.

A művészi kifejezést taglaló részben *Schiller* gondolataival találkozunk tartalom és alak összhangjának említése kapcsán, de Mitrovics szerint ettől többről van szó: a kettő szerves egységéről. Tartalom és alak viszonya ősi probléma a szerző szerint, mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy neves filozófusok nézetei csaptak össze e témában az *esztétikai formalizmus* köntösében⁴³szemben a tartalmi értékek jelentőségét hangsúlyozó irányzattal.⁴⁴Mitrovics írja: „A művészet az ember érzelmi erőinek a kényszere alatt önként, közvetlenül, - spontán – születik.” Ez a kettős jelleg (emocionalitás és spontaneitás) „a közös

³⁷ u.a.

³⁸ u.o. 6-7. p.

³⁹ Ld. 14. o.

⁴⁰ A szépségről, az esztétika feladatáról és a művészeti alkotásról kifejtett nézetei a nagy klasszikus filozófusok eszmerendszerain alapulnak, akik jelentős mértékben hatottak a fiatal Mitrovics alakulóban lévő filozófiai gondolkodásmódjára. u.o. 8. p.

⁴¹ Nevelési rendszerének alappillére jelenik itt meg újra, mint annyiszor műveiben - a „tiszta humanitás” fogalma.

⁴² u.o. 9. p.

⁴³ Az esztétikai formalizmus szerint az esztétikai megítélés tárgya az alak, a tárgy egészen közömbös – fő képviselője Herbart.

⁴⁴ u.o. 10. p.

tulajdona mind a műalkotásnak, mind a műélvezésnek.” Mindezek után „az esztétikai élmény nem más, – írja – mint az ember lelkeségének, tehát a tiszta humanitásnak legteljesebb érvényesülése.” Mondanivalója így érkezett vissza gondolatmenetének kiindulópontjához. Ám nem ér véget még esztétikai fejtegetése. A nagy klasszikusok, *Goethe* és *Schiller* szavait idézve taglalja tovább művészet és ember kapcsolatát: „amit tudok, azt bárki mondhatja, de a szívem egyedül az enyém.” Ennek alapján mondja: „A művészetnek tehát mértéke nem lehet más, mint az ember maga, az ember lényege, lelkesége, szellemisége.” Úgy tűnik, ezzel a szép kritériumát is megtalálta, „mert szép mindaz, ami az ember szellemiségének megfelel. [...] az emberileg szép legteljesebben a művészetben nyilatkozik meg: a művészetben tükrözi vissza ezt az emberi szellemet leghiánytalanabbúl, a legsajátosabban.” A szépség élményétől jut el az esztétikai élményekig, erkölcsi nevelő hatásukhoz: „Az esztétikai élmények tehát ama lelki műveletek sorába tartoznak, amelyek lelki életünk folyamatosságát, ezzel tehát jellegzetességét, karakterét is leginkább kiművelik és megszabják, mégpedig a leghatározottabban fölemelő irányzattal. Ebben rejlik az esztétikai élményeknek erkölcsi és nevelői nagy jelentősége.”⁴⁵

A mű vége felé még egy fontos fogalomrendszert határol körül az eddig leírtak segítségével, amely az esztétikumról szóló gondolatok jegyében bontakozik ki: „...a tudattalan világnak legmagasabb csúcsa, legragyogóbb terméke a műalkotás és az ennek nyomán fakadó műélvezet. Az esztétikum már csak ezért is legsajátabb és legjellegzetesebb élménye az emberi lélek magasabbrendű szellemiségének. Ezért talán szabad lesz az esztétikumról szóló eme gondolatok rendszerét **a tiszta humanitás esztétikájának**⁴⁶a nevével illetni. [...] A valláson kívül tehet-e itt más annyit, mint a művészet, ennek a fentiekben vázolt kiválóan érzelmi értékállománya?”⁴⁷A transzcendentális világ párhuzamba állítását újra az evilági lét magasztalása követi: „Azért az esztétikum a legeszményibb kapocs ember és ember között. Egy műtárgy értéke annál nagyobb, minél többen osztoznak annak élvezésében. Ezért a szépézés egyike a leginkább közösségi érzéseknek; tehát a legkollektívebb érzések közé sorakozik. Emellett sajátosan színezi minden más közösségi érzéssel szemben lefolyásának nagyon határozott egyéni jellege. Ezért is tartozik a

⁴⁵ Schiller és a szépség fogalmai – immár sokadszor az életműben. u.o. 13-14.

⁴⁶ E példa is mutatja, hogy Mitrovics igyekezett nevelési rendszerének minden összetevőjét „kedvenc” fogalmára, a „*tiszta humanitásra*” visszavezetni.

⁴⁷ u.o. 16. p.

legmélyebb és legsajátabb érzések közé. Szélső ellentétek találkozása hát a széperzés: egyéniség és közösség. A legeszményibb egyesülés!”⁴⁸

Böhm bölcséletének központi gondolatával (érték) próbálja zárni a szép értékfogalmáról tett vizsgálódásait. Tudóstársára, az Esztétikai Füzetek szerkesztőjére, Baránszky-Jób Lászlóra hivatkozva közli, hogy „az értékfogalom előtérbe állítása biztosíthatja az esztétikának nemcsak önállását, hanem tudományos jellegét is.”⁴⁹ Írásának utolsó soraiban művészet, közönség és műbírálat viszonyáról próbál alapigazságot közölni mintegy a mű tanulságaként, veretes mondanivalójaként: „Azért az esztétikának gyakorlati jelentősége is van, mert a felelőssége tudatában működő kritika közvetítésével hozzájárul a közönség ízlésének a fejlesztéséhez és ezzel az igazi művészeti értékek érvényesüléséhez. Az esztétikai elvek értékesítése tehát nem korlátozást, hanem támogatást jelent a komoly művészet számára.”⁵⁰

1940-ben ismét egy igen jelentős munkája jelent meg *A műalkotás szemlélete* címmel. A híres filozófus-elődök gondolatai így köszönnek vissza könyvében: „...*Kant* fejtegetéseinek dialektikai főeredménye az a tétel, hogy mivel az „ízlésítéletek” meghatározatlan, azaz a jelenségek érzékfölötti szubsztraktumának fogalmán alapulnak, apriori jellegük van, és épen azért, bár szubjektív eredetűek, mégis egyetemes érvényességre tarthatnak számot.”⁵¹

„A művészetek fejlődéséből indul ki *Spencer* Herbert, aki szerint a költészet, zene és tánc együtt alkottak egy csoportot, míg külön fejlődtek az építészet, képírás és szobrászat; ez utóbbi csoportban az építészet volt az anyaművészet, csakúgy, mint az előbbiben a tánc.”⁵² A különböző művészeti ágak egymáshoz való viszonyának tárgyalásakor hívja segítségül *Spencert*, akit sokat idéz munkásságában.

„...*Wundt* [...] két csoportot különböztet meg, úgymint képző és múzsai művészeteket (musische Künste). *Wundt* szerint azonban ez a megkülönböztetés nem jelent merev szétválasztást, mert az így szembehelyezett művészetek, de helyesen inkább eszközök és motívumok, egymást kiegészítik épen azért, mert ellentétesek. Úgy véli, hogy amint nem képzelhető ember, aki gondolkozva és akarva egyszersmind érezni is ne tudna, úgy művészet sincs, mely kirekesztőleg csak képző vagy múzsai volna. Így a képzőművészet épen azért, mert eszközei külsőlegeseek, a benyomások egyesítésére, a múzsai pedig, mint a belső

⁴⁸ u.o. 16-17. p.

⁴⁹ u.o. 17. p.

⁵⁰ u.o. 19. p.

⁵¹ *Mitrovics Gyula* (1940): *A műalkotás szemlélete*. Rózsavölgyi és társa. Bp., 53. p.

⁵² u.a.

élmények művészete, a belső élmények külső kifejezésére törekszik. Azért a képzőművészet, mint mondja, a külvilág változatos formáinak tükröződéseit mutatja az emberi kedélyen át, a múzsai művészet pedig magát az emberi kedélyt a természetes kifejező mozgásokban és annak továbbképződéseiben: a nyelvben, élőszóban, költészetben és zenében...⁵³A művészet alapvetően két alapvető ágának megállapításakor immár sokadszor *Wundtot* idézi, azt a *Wundtot*, akire majdani professzor-utóda, Karácsony Sándor is előszeretettel hivatkozik.

Műveiben jól nyomon követhető a koppenhágai professzor, *Harald Höffding* etikai felfogásának hatása is, például a már említett *A műalkotás szemlélete* című művének *Az esztétikai tetszés lényege* fejezetének *A műalkotás egész gyanánt való hatása* alfejezetében: „...Erre céloz Höffding etikájában, midőn az intellektuális megértéssel szemben – melynek lényegét abban látja, hogy valamely dolgot a dolgok egybefüggő sorába beillesztünk – az esztétikai élvezet tárgyát ő is zárt egésznek tekinti, amely, mint ilyen specifikus sajátosságaival és a maga sajátos jellemvonásaival gyönyörködtet.”⁵⁴

A könyv célja - a tudományos rendszeralkotás mellett - az volt, hogy az esztétikai elveket a művelt közönség szélesebb rétegeiben is tudatossá tegye és megkedveltesse. Mitrovics szinte majdnem mindegyik művészeti ág esztétikai megértésének belső titkaiba bevezeti az olvasót, úgymint az iparművészetek, az építészet, a szobrászat, a képírás, a zene, az irodalmi művek és a mozgásművészetek terén.⁵⁵Érdekletes példa a mű alapvető céljának bemutatására a zárósorok felidézése: „...a szépélménynek a tárgya olyan jelenség, mely lehetőleg érzéki behatások alapján, látási és hallási érzetek vezetése mellett magasabbrendű képzet-és érzelemtársulásokat tudattalanul képes fölidézni és lebonyolítani; a szemlélőre mindig a kifejezés erejével, egyéni jellegével és egyénien hat s mindig valamely egész benyomását kelti.. Ilyen a tárgya az esztétikai tetszésnek; ez tetszik. Ha akarjuk, így is mondhatjuk: ilyen a szép.”⁵⁶

Kun Sándor, a Protestáns Tanügyi Szemle akkori felelős szerkesztője⁵⁷készített könyvismertetést e jelentős Mitrovics műről. Azt írja benne többek között: „...(Mitrovics Gyula) egy újabb hatalmas opusszal ajándékozta meg tudományos irodalmunkat és művelt nagyközönségünket [...] Hosszas előtanulmányok után egy rendszeres magyar esztétikát alkotott, mellyel egy régóta esedékes, várva-várt feladatot oldott meg. Célja nemcsak

⁵³ u.a.

⁵⁴ u.o. 331.

⁵⁵ Vincze Tamás (2007/a): Arcképvázlat Mitrovics Gyuláról. In: Brezsnaynszky László (szerk.) A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat, Bp., 101. p.

⁵⁶ Mitrovics Gyula (1940): i.m. 332.

⁵⁷ Kun Sándor a Protestáns Tanügyi Szemle szerkesztője volt 1934-44 között.

tudományos rendszeralkotás volt, hanem az is, hogy az esztétikai elveket a művelt közönség szélesebb rétegeiben is tudatossá tegye, megkedveltesse, s ezzel az egészséges nemzeti irányú művészet további fejlődését is elősegítse. Pedagógiai hivatásához és egyéniségéhez híven ezzel a hézagpótló munkájával is végső elemzésben nevelni óhajt, igaz elveken alapuló esztétikai ízlés kifejlesztésére törekszik, helyes szempontokat akar adni a műalkotások szemléletéhez, a művészetek termékeinek lélekemelő nemes élvezéséhez.”⁵⁸A szerző e művet elsősorban középiskolai tanároknak ajánlja, hiszen abban az időben felsőbb utasítások hangsúlyozták a középiskolai esztétikai nevelés fontosságát. Kun szerint minden tanárember, különösen a magyar irodalom tanárok asztalán ott kellene lennie e könyvnek, e „*hatalmas, összefoglaló széptudományi munkának.*”⁵⁹

E könyv megjelenésének évében Mitrovics az egyetem rektora, s mint ahogyan egy esztéta rektorhoz illik, egyik avatóbeszédében a művészet lélekemelő hatásáról is szólt. Ezek a szavai tökéletesen összecsengenek azokkal a megállapításokkal, amelyeket neveléstudományi alapművében a „tiszta humanitász” eléréséről és ezzel kapcsolatban a művészet szerepéről megfogalmazott: „Ha az élet értelmét és célját keressük, azt aligha találjuk meg másképpen, mint magasabbrendű szellemiségünk kifejlesztésében, mivel éppen ez a szellemiség emeli emberi nemünket az állatvilág felé. Ennek lényege, pedig birtokunkbavétele mindannak – éspedig a gyakorlati felhasználhatóság határain is messze túlmenően – aminek felismerésére és megállapításra csak képes az emberi elme. [...] Ez a magasra felcsigázott értelmi munka nem elégti ki egymagában szellemünket, amely alkotni vágyik s alkotásaiban gáttalan és hiánytalan érvényesülésre törekszik. Az adottságok gátlásaitól magát megszabadítva, saját képére teremti újjá a világot művészetében. Azért a művészet az emberi szellem legtökéletesebb kifejezése s pihenni vágyódásában legfőlemelőbb, önmagához legméltóbb rekreációja.” - így hangzott a frissen avatott egyetemi doktorok szellemi útravalója 1941 tavaszán.⁶⁰

Mitrovics Gyula pedagógiai rendszerében igen terjedelmes részt foglal el az esztétikai nevelés területe: ebben a témában jelent meg legtöbb publikációja, ugyanis ő nemcsak fő műveiben tárta a szakma és a tanárjelöltek elé vallásos és esztétikai alapozású neveléstanát,

⁵⁸ Kun Sándor (1941): Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Könyvismertetés. Protestáns Tanügyi Szemle. XV. évf. 261. p.

⁵⁹ u.o. 262. p.

⁶⁰ Vincze Tamás (2007/b): Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In: Brezsnýánszky László (szerk.) A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat, Bp., 135. p.

hanem recenzióiban és kisebb tanulmányaiban is szívesen népszerűsítette a személyiségfejlesztés e fontos szeletéről alkotott nézeteit.

Zombor Zoltán, Mitrovics Gyula egyik leghűségesebb tanítványa az esztétikai nevelés területének elemzése során megállapítja, hogy: „[...] Ezen a ponton lép az etika után az esztétika Mitrovics pedagógiájába, midőn rámutat arra, hogy az ember magasabbrendű differenciáltságának lényeges jegyei közé tartozik a művészet is, amely a nyomában fakadó esztétikai érzések révén még érzékenyebbé, finomabbá, magasabbrendűvé teszi az ember világnézetét. Az esztétikai értékelés, az embernek főleg érzelmi életét gazdagítja, de nemesíti és neveli is. Alig emeli valami olyan magasra és akkora intenzitással az ember színvonalát, mint az esztétikai érzelmek. [...] Aki gyakori részese a művészi élményeknek, életrendjében egészen más szerepet szán minden alacsonyabbrendű élvezetnek is. – De másik kiemelkedő gyakorlati eredménye az állandó művészi ráhatásnak annak nagy szociális jelentősége is. Az esztétikai gyönyörködés ugyanis az erkölcsi életközösség mellett egy nagy esztétikai közösségbe foglalja az embert.”⁶¹

A Mitrovics Gyula életművét elismerő és támogató tisztelők gesztusértékű tette volt, hogy tudományos működésének ötvenedik évfordulója tiszteletére emlékkönyvet szerkesztettek a korszakalkotó pedagógiai gondolkodó méltatása végett.⁶² Zombor ebben is közreműködött. Írásomat ezzel az idézettel szeretném zárni, mely méltó értékelés a mesterének tudományos nézeteit és érzékeny lelkivilágát egyaránt jól ismerő tanítvány tollából: „Itt tűnik ki a Mitrovics kivételesen széleskörű tudományos készültségének nagy neveléstudományi jelentősége, midőn az esztétikai nevelésről szólván az etikai és esztétikai problémát biztos kézzel kapcsolja össze és állítja a pedagógia szolgálatába. Felszabadult, friss lélekkel adja esztétikai hitvallását. A tudós Mitrovics lelke olyanná lesz, ahogyan a művészt szokta ő megrajzolni: szellemissége, öntudata táplálja benne a vágyat, hogy – ha másképp nem lehet – legalább saját üdülésére teremtsen meg az esztétikai problémák rendszerének világát, hogy az örök szép és nemes után sóvárgó lelke valóban felüdülést és új erőket nyerjen a szépségnek, a tisztaságnak tudományából, a tiszta humanitás birodalmából.”⁶³

⁶¹ Zombor Zoltán (1937): Mitrovics pedagógiai rendszere és a herbartianizmus. Protestáns Tanügyi Szemle. XI. évf. 107. p.

⁶² Ez a kötet Mitrovics-emlékkönyv címen jelent meg.

⁶³ Zombor Zoltán (1939): Mitrovics Gyula neveléstudományi rendszere. In: Mitrovics-emlékkönyv tudományos működésének ötvenedik évfordulójára. Csáthy F. Bp., 545. p.